

המתאוננים

במדבר יא

- א וַיְהִי הָעֵס כַּמֵּתֹאֲנִים רַע בְּאֶזְנֵי ד' וַיִּשְׁמַע ד' וַיַּחֲר אָפוֹ וַתִּבְעַר בָּם אֵשׁ ד' וַתֹּאכַל בִּקְצָה הַמַּחֲנֶה.
- ב וַיִּצְעַק הָעָם אֶל מֹשֶׁה וַיִּתְפַּלֵּל מֹשֶׁה אֶל ד' וַתִּשְׁקַע הָאֵשׁ.
- ג וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא תִּבְעָרָה כִּי בָעָרָה בָּם אֵשׁ ד'.

1. "ויהי העס כמתאוננים רע" –

א. מדוע לא נאמר 'ויתאוננו העס', מה מוסיפה המילה "ויהי"?

ב. "כמתאוננים" – מה מלמדת כ"ף הדמיון?

ג. התאוננות היא הבעת עמדה שלילית. אם כן, מה מוסיפה המילה "רע"?

2. "ויהי העס כמתאוננים רע באזני ד' וישמע ד' ויחר אפו" –

א. מה מוסיפות המילים "באזני ד'?"

ב. מדוע נאמר "וישמע ד'", וכי יעלה על הדעת שלא שמע? יתר על כן, ההתאוננות הייתה

"באזני ד'" ומהתיאור "ויחר אפו" ברור ששמע.

ג. לשם מה נאמר "ויחר אפו" אם הדבר משתמע בהמשך הפסוק: "ותבער בם אש ד' ותאכל בקצה המחנה"?

3. "ותבער בם אש ד' ותאכל בקצה המחנה" –

א. האלשיך הקדוש שואל:

"והיה לו לומר 'ויחר אפו ויבער בם אש', שיורה שהבעיר חרון אפו את האש"¹.

כלומר מדברי הפסוק עולה שלא ד' הבעיר את האש אלא שניצתה מעצמה "ותבער"

מאליה. מדוע?

ב. עוד הוא שואל:

"למה אמר 'אש ד'", למה ייחס האש אל השם,

והיה לו לומר 'ותבער בם אש' וידוע כי מד' הוא"².

ג. מדוע אכלה האש בקצה המחנה בלבד?

4. "ויצעק העם אל משה" – מדוע לא צעקו אל ד'?

¹ אלשיך לפסוקים א-ג.

² שם.

³ ספרי בהעלותך פו: "ויצעק העם אל משה – וכי מה היה משה מועילם, והלא אין ראוי לומר אלא 'ויצעק העם אל ד' ומה תלמוד לומר 'ויצעק העם אל משה'".

5. "ויתפלל משה ותשקע האש" – מדוע לא נאמר שהאש כבתה אלא ששקעה?

6. "ויקרא שם המקום ההוא תבערה כי בערה במ אש ד'" –

א. מה החשיבות בקריאת שם המקום?

ב. מה מוסיפה מילת היידוע "ההוא"?

ג. לשם מה התורה מנמקת את קריאת שם המקום? לכאורה הסיבה מובנת מאליה, ובלשון האלשיך הקדוש:

"למה מפרש הטעם 'כי בערה במ וכו', מי לא ידע כי על זה היה"⁴.

"כמתאננים רע באזני ד'"

"ויהי העם כמתאננים רע באזני ד'" – הבריחה מהר סיני הולידה בעם ישראל הוויה שלילית של התאוננות. ישראל הרגישו שהמצוות הן עול חיצוני כפוי המגביל את שקיקתם הטבעית לקרבת אלוקים⁵, לכן לא הצליחו לשמוח בעצם הדבקות בד', בתורתו, במצוותיו ובהתקשרותם אל האידאליים האלוקיים. העם ביקש דווקא את החוויה המורגשת שבעבודת ד' ומשלא הושגה הרגיש מרירות⁶. הרב צבי יהודה אומר:

"באמת, עובדת היותנו עם ד' מביאה רק נועם בחיינו – ויהי נעם ד' אלהינו עלינו⁷, המכוון את כל 'מעשי ידינו'. כל כך טוב לנו שד' נמצא בקרבנו ומנעים לנו את מצבי חיינו הרוחניים והגופניים!

כל כך נוחה הרגשתנו להיות 'עם קרבו', 'אשר בחר בנו מכל העמים'!

כל כך נעים להיות עם רבונו-של-עולם בכל מלוא החיים,

כל כך טוב לנו להיות דבקים בד' אלהינו⁸."

הנועם שעליו מדבר הרב צבי יהודה נובע מעצם הידיעה שד' הנעלה והנשגב נמצא בקרבנו, ואנו משתוקקים אליו בלא להיות משועבדים לחוויית ההשתוקקות ולאופן שבו אנו מרגישים את נוכחותו. כשאדם מישראל כוסף לדבוק בד' ומבטל את עצמו מפניו אין בכך מועקה חלילה, כי אם שייכות אל מה שלמעלה מן החיים וגילוי מהותם. ההבנה שישראל שייכים לעולמות הנעלים והטהורים ביותר מסוגלת למלא אותם אושר אין קץ ועונג רוחני. זהו סוג חדש של עונג ונועם

⁴ אלשיך שם.

⁵ העמק דבר ויקרא ט ו: "דכבר היה בימי משה כתות בישראל שהיו להוטים אחר אהבת ד' אבל לא על ידי גבולים שהגבילה תורה".

⁶ בספרו אגרת הרמב"ן: בניין הנפש ועבודת המידות, מבאר הרב משה בלייכר שליט"א שרוממות הרוח והקדושה מצויות בעשיית המצוות גם כשלא מרגישים אותן: "הערך של המעשה אינו משתנה גם כשלא חשים ברוממות הרוח שבו. המעשה עדיין מלא רוממות קודש, הוא בעל ערך אמיתי ופועל פעולה אמיתית על כוחות הנפש של האדם. מי שחושב שבכל רגע ורגע בחייו הוא יחוש את התחושות העליונות... הוא מדמיון דמיונות. באופן הזה הוא יגיע לאכזבות ולנפילות" (עמ' 44).

⁷ תהלים צ ז.

⁸ שיחות הרב צבי יהודה במדבר, עמ' 98.

המיוחד רק לעם ישראל. בחוויית הענווה הזו, עם ישראל מבשר לעולם את בשורת ישועתו מכבלי פרטיותו. אולם,

”במצבים של חולשה והתבלבלות מופיעה הרגשה רעה ומצב של התאוננות ומגיעים לדרכי תוהו. כאן מתחילות צרות המדבר”⁹.

לעיתים, מתוך חולשה, אדם נוטה להעריך את החיים רק מצד החוויות הנעימות שהם מספקים ואינו מכיר בערכם המוחלט ובתוכנם האלוקי. הוא אינו מתרומם לרצות בחיים מצד התוכן הנעלה שהם מבטאים, שהוא באמת למעלה מן החיים עצמם. נטייה זו מביאה אותו לחפש אחר החוויות וכיוון שלא תמיד הוא מוצאן, מתפתח בו מבט המתמקד בחסרונותיה של המציאות, והוא מתרגל להביט עליה בעין רעה ולא להיות מרוצה ושמח. הרב צבי יהודה ממשיך ואומר:

”המתאונן הוא אדם שאיננו מרוצה ובא בטענות כלפי הקדוש-ברוך-הוא. הוא כביכול ברוגז עם הקדוש-ברוך-הוא. פסימיזם והתמרמרות”.

הרמב”ן מתאר איך ההתאוננות הולידה דאגה:

”כאשר נתרחקו מהר סיני... היו מצטערים בעצמם לאמר: מה נעשה ואיך נחיה במדבר הזה, ומה נאכל ומה נשתה, ואיך נסבול העמל והענוי ומתי נצא ממנו... [אבל באמת] היה להם ללכת אחריו בשמחה ובטוב לבב מרוב כל טובה אשר נתן להם, והם היו כאנוסים ומוכרחין מתאוננים ומתרעמים על עינים”¹⁰.

הספורנו מסביר שהתיאור ”ויהי העם כמתאננים”, בכ”ף הדמיון, מלמד שההתאוננות לא הייתה מוצדקת ולא נבעה מחיסרון אמיתי.

”כמתאוננים – על טורח הדרך, לא מתאוננים בלבם באמת, כי לא היתה אצלם שום סיבה ראויה לזה שיתאוננו, אבל היו מתאוננים בדבריהם לנסות

⁹ שם.

¹⁰ רמב”ן לפסוק א.

[אולי תועיל התאונותם ויקל מעליהם עול המצוות]¹¹.

בעטיה של הנפילה הרוחנית לא הצליח העם להביט במבט אמוני על המציאות, להעריך את עצם הקשר עם הקב"ה ולשמוח בהשתייכותו אל האידיאלים האלוניים. כאשר אדם תופס את המצוות כעול חיצוני, אך טבעי שינסה להשתחרר מהן¹².

"ויהי העם כמתאוננים רע" – כאמור, תוכנה של כל התאונות הוא רע. לכן המילה "רע" מתארת את מהות ההתאונות: השתלטות העין הרעה על האדם. העין הרעה נולדת מן הדמיון הפיזי שאינו מסוגל להבין איך העולם על כל חלקיו וכל הקורה בו מכוונים להוליד את הטוב. העין הרעה גורמת לאדם להתעלם מרוב הטובה שיש ומביאה אותו לבטא את הרע שבליבו – "ויהי העם כמתאוננים [את ה]רע".

"באזני ד'" – בני ישראל התכוונו שההתאונות תגיע לאוזני ד'¹³ – הם קבלו על ריבונו של עולם משום שנטל מהם כביכול את 'טעם החיים', את ערכם ואת משמעותם על פי החוויה החיצונית¹⁴.

"וישמע ד'" – אמירה זו רומזת שלא התאוננו בדיבור אלא במחשבה בלבד. בעל פירוש כלי יקר כותב:

**"עדיין לא הוציאו תלונתם מהשפה ולחיוץ על כן לא הרגיש משה עדיין בתלונתם
אכן שמע ד' והקשיב בקול תלונתם"**¹⁵.

הם התאוננו בסתר ליבם בלבד ולכן לא נכתב על מה התאוננו. לפיכך המלבי"ם שואל כיצד נענשו על מחשבה בלבד, ומסביר:

**"כי היה דברים שבסתר ומחשבת הלב, ועל זה אמר וישמע ד'...
ובאשר אין עונשין על מחשבת הלב רק בחטא עכו"ם לכן אמר בספרי:
רבי אומר: כמתאוננים רע – אין רע אלא עבודת כוכבים"**¹⁶.

בעבודה זרה נענשים גם על המחשבה וההתאונות שקולה לעבודה זרה; כאשר אדם מכוון לחוויה ומשתעבד לה, למעשה הוא מבקש את עצמו ולא את אלוהיו. עבודה זרה נובעת מהגדרה חלקית

¹¹ ספורנו לפסוק א.

¹² אלשיך לפסוק א: "אמנם הנה אמרו רבותינו ז"ל (ספרי במדבר יא א) שהיו מבקשים לפרוש מהקב"ה: ומעין זה יתכן, כי קרה למו, כמשרת את רבו המדריכו ללכת בדרך טובה, ומעכבו מלכת אחרי תאוותיו. והוא מבקש להתפטר ולהסיר את עול סבלו של רבו מעליו, ובוש מלאומרו בפניו: אך מה עושה, משרת אותו בדאגה ובשממון בעצבון, למען ישכיל אדוניו כי רע עליו שירותו, אולי יפטרנו לחפשי חנם. כן היתה עליהם אז למשא עבודת ד' ועמל התורה, וקצים בפרישות תאות חומרים. על כן היו עושים מצות ד' בעצבון כמתאוננים, כקצים בעבודתו יתברך".

¹³ ספרי בהעלותך פה: "באזני ד' – מלמד שהיו ישראל מתכוונים להשמיע את המקום".

¹⁴ רש"י הירש לפסוק א: "באזני ד' – הם ידעו שד' שומע את קול לבבם וכיוונו קול זה כלפיו, האשימו אותו שקיפחו בעטיו את הערך ואת המשמעות של חייהם".

¹⁵ כלי יקר לפסוק א.

¹⁶ מלבי"ם לפסוק א.

של ה'טוב והרצוי'; הגדרה במושגים מצומצמים של 'גורם לי עונג' ו'נעים לי'. אך באמת כל מה שדי' עושה בעולמו הוא טוב. הגדרה חלקית זו משאירה חלק גדול ממעשי די' 'מחוץ לתחום' וזו כפירה בכוחו המוחלט של הקב"ה המנהיג אף את הרע. גם בחסרונות המופיעים במציאות גלומים יתרונות נסתרים כמו למשל בנוגע לכישרונותיו של האדם, כפי שמבאר הרב קוק :

"הננו טבועים בים של חסרונות, לא רק מפני חסרונותינו ומצד העצלות שבנו להיות משתלמים במעלות ובמידות, אלא שגם היתרונות שבנו דורשים לפעמים להתפתחותם והתקיימותם סייגים של חסרונות... שככה הוא טבענו המוגבל, שההשתלמות במקצוע אחד תובעת העדר הכשרה ושליטת נטיה למקצוע האחר... [לכן] הננו בטוחים להבין שהחסרונות הללו שאנו סובלים מהם, הם בודאי מכשירים של כמה מעלות שראויות הן שנשמח עליהן"¹⁷.

יש חסרונות באדם שהם בסיס ליתרון גדול. כדי שאדם יוציא לפועל כישרון שהוא מרכזי באישיותו, הקב"ה נטע בו כישרון בכישרונות אחרים. כך יוכל הוא להתמקד בהופעת הכישרון הייחודי לו וכישרונו יופיע בהארה שלמה ולא בצורה חלקית ומטושטשת. ההתבוננות על החסרונות כחלק ממהלך אלוקי להגברת הטוב שבמציאות בונה באדם עין טובה, שהיא ניגוד מוחלט להשקפה של עבודה זרה. כיוון שההתאוננות שייכת להסתכלות פירודית של עבודה זרה נאמר "ויהי אפוי". כך בדברי המלבי"ם :

"וכבר כתב הרמב"ם במורה נבוכים שלא נמצא חרון אף אצל ד' רק על עכו"ם ומחשבת מינות [כפירה]"¹⁸.

"ותבער בם אש ד'"

"ותבער בם אש ד' ותאכל בקצה המחנה" – כאן מתבררת הסיבה העמוקה ביותר להתאוננות. האש שאכלה בקצה המחנה לא הייתה חיצונית אלא בערה בתוכם. אש זו חיובית במקורה: "אש ד'" – להט קודש וצימאון עצום למדרגת החיים שהופיעה במעמד הר סיני, חווית האחדות המופלאה של מתן תורה הייתה דחף החיים העמוק של עם ד'. לפיכך לא נאמר רק 'ותבער בם אש' אלא "אש ד'". דווקא האש הפנימית הולידה גם את האש ששרפה אותם, מפני שהעם ביקש להביע אותה ב'כלים' לא נכונים, ובעט בדרך המובילה להופעתה השלמה – קיום עול המצוות¹⁹. משום

¹⁷ פנקסי הראי"ה א, פנקס ז סעיף עה עמ' תלח.

¹⁸ מלבי"ם שם.

¹⁹ העמק דבר ויקרא ט ו: "שגם זה התשוקה אף על גב שהיא להשיג אהבת ד' בקדושה מכל מקום אם היא לא בדרך שעלה על רצונו יתברך אינו אלא דרך יצר הרע". רבי צדוק הכהן מלובלין, צדקת הצדיק, אות רסא ד"ה וזה טעם שמן

כך גם לא נאמר שהקב"ה הבעיר במ אש, האש הפנימית שבערה בהם היא שכילתה אותם. העם לא השלים עם המגבלה שנולדה בעקבות חטא העגל, ולא עם ההבנה שרק ההתמסרות לתורה ולמצוותיה תשוב לרומם את המציאות ותקדם אותה אט אט אל קומת החיים האחדותית של טרם החטא. בני ישראל ציפו לחוש את הלהט, החשק וההתלהבות שבקיום המצוות בלי יגיעת התורה.²⁰

אם כן, מדוע אכלה האש בקצה המחנה דווקא?
לפי דעה אחת בחז"ל הביטוי "קצה המחנה" נאמר על האנשים הגדולים ובעלי המעלה שבעם:

"רבי שמעון בן מנסיא אומר: 'ותאכל בקצה המחנה' –

במוקצים [בנבחרים] שבהם, בגדולים שבהם"²¹.

אש הקודש בערה במיוחד בגדולי האומה והיא גרמה להם להתאונן. כאשר האדם מחליט להוציא לפועל את "אש ד'" הבוררת בקרבו על פי הבנתו המצומצמת, ולא באמצעות הדבקות בתורה ובמצוותיה על כל פרטיה ודקדוקיה, היא לא תצא לפועל באופן שמועיל לעולם; להפך, היא תשרוף ותחריב אותו.

"ויצעק העם אל משה ויתפלל משה אל ד' ותשקע האש" – עם ישראל צעק למשה ולא לד' כי התביישו מד'²² – התביישו על שברחו מסיני ועל שחשו התמרמרות. אם כן, האש פעלה מייד והשיבה את ישראל לשפיותם. הם פנו למשה כדי שיעורר עליהם את רחמי ד', כמובא במדרש:

"היה רבי שמעון אומר: משל למה הדבר דומה?

למלך שבעס על בנו והלך הבן ההוא אצל אוהבו של מלך.

אמר לו: צא ובקש לי מאבא. כך הלכו ישראל אל משה

אמרו לו: בקש עלינו מלפני המקום"²³.

העם ידע שמשה רבנו מוכשר ללמד עליהם זכות, דהיינו לברר את סגולתם הפנימית ולגלות שהחטא חיצוני להם לגמרי. העם ביקש שמשה יברר את מקורה החיובי של ההתאוננות ויגלה

למאור: הציפייה "לאור ד' שיבוא בקרבו בדרך תבערה והתלהבות שלא על ידי הגדרת ויגיעת התורה והמצוות ועל זה הוא התאוננותם".

²⁰ לאמונת עתנו ג', עמ' יז: "התרבות, המוחדרת אלינו דרך כלי התקשורת למיניהם, משרישה יותר ויותר בלבבות את יצרי הלב הגסים, המחפשים סיפוק והנאה מידיים. 'תרבות' זו שאיננה אלא תת-תרבות, המעידה על נביקת רוח נוראה, סובבת ואופפת את האקלים החברתי והציבורי של חיינו. מלבד הנזקים הרבים שבה עוד גורמת היא שבהיכנס האדם לבית המדרש, לעולמה של תורה ואמונה, אינו מחפש אלא את ההנאה המיידית. עכשויזם! מה שלא מהנה ונעים מיד אין אפשרות 'להתחבר' אליו... מחפשים את הקדושה בניגונים, בריקודים, בהשתפכות הנפש, וחושבים שבזה זוכים למשהו. זה שקר! לא זו הקדושה, לא אלו רגשי הקודש אליהם אנו שואפים. אין זו אלא שמחת הנפש הבהמית, הדמיונית, הבלתי מפותחת, כאותם משתכרים וחושבים שבזה הגיעו אל אושרם. לימוד תורה הוא ההיפך הגמור מכל זה... לא בגיטרה ובמחולות עולים אל הקדושה אלא בעמל ועבודה ארוכת שנים, איכותית ופנימית מאוד".

²¹ ספרי בעלותך פה.

²² שפתי כהן לפסוק ב.

²³ ספרי שם פו.

שהיא נבעה מצימאון חי ובווער למדרגת החיים של מתן תורה, מ"אש ד"י" הבוערת בקרבם ומעניקה לחייהם את משמעותם. "ותשקע האש" – רבנו אבן עזרא מעיר:

"ותשקע האש – כטעם ותכבה, ואין לו אחר

[זהו המקום היחיד במקרא שלשון שקיעה משמשת במשמעות של כיבוי אש]²⁴.

משה התפלל ומיד שקעה האש – אך כביכול לא כבתה אלא רק הועמה כדי שלא תשרוף. כלומר שקיקתה העזה של האומה לשלמות החיים הישראלית המקורית התמתנה²⁵. רק לאחר שתחלוף מן העולם סכנת הבלבול הנורא שלפיו אפשר להוביל את המציאות אל שלמותה בלי עול המצוות, תשוב האש לבעור במלוא עוצמתה. מובא במדרש:

"אלו חזרה לה [האש] לשמים סופן היו חוזרים לקלולם"²⁶.

אילו חזרה האש לשמיים, דהיינו אילו הייתה נשארת בקרבם בגובהה המקורי, היו חוזרים לקלולם כיוון שטרם התעלו כל כוחות החיים מזוהמת החטא וכבדות החומר. אומנם שקיעת האש הקטינה את התנגדותם לעול המצוות ואפשרה להם להתמסר לקיומן ביתר קלות, ואכן בכוחה של ההתמסרות לתורה ולמצוות לרומם את כוחות החיים ולעשותם ראויים להופעה מחודשת של בעירת הקודש באומה. עם זאת שקיעת האש שהנמיכה את כוח האמונה הטבעי פתחה פתח להתפרצות של כוחות נמוכים כפי שיתבאר בסוגית המתאווים²⁷. על אף כל זאת, אילו הייתה ממשיכה אש ד' לבעור בסגולה המקורי היה הנזק גדול פי כמה וכמה.

"ויקרא שם המקום ההוא תבערה"

"ויקרא שם המקום ההוא תבערה כי בערה בס אש ד"י" – המקום מידע משום שהתרחש בו בירור מהותי, ומסיבה זו גם נקרא בשם. לכאורה ברור מדוע נקרא המקום "תבערה" ובכל זאת בגלל הבירור החשוב שאירע שם התורה מנמקת: "כי בערה בס אש ד"י". בתבערה הוטבעה באומה תודעה חדשה ויסודית, התברר ש"אש ד"י" היא הכוח היסודי ביותר בחיי האומה, בליבה יוקדת תמיד אש אהבת ד' והיא המנוע האידיאלי של חייה. אולם **רק השתעבדות מוחלטת לצו האלוהי תבקיע את לבת אש הקודש הישראלית בטהרתה.**

בפירוש באר מים חיים מוסבר שהמקום נקרא "תבערה" בלשון עתיד ללמדנו שבעתיד 'תבער' בהם אש אהבת התורה והמצוות. על פי דבריו משה רבנו התפלל שתשוב לבעור באומה אש קודש נקייה מ'אש זרה' השורפת ומכלה. וכך הוא כותב:

²⁴ ראב"ע לפסוק ב.

²⁵ צדקת הצדיק שם: "וכאשר נשקע האש ואמרו ז"ל דשקעה במקומה היינו שלא ניטלה למעלה ונסתלק האהבה מהם [אהבת ד' שבלבם] רק שנשאר שקוע ומכוסה בהם".

²⁶ ספרי שם.

²⁷ הדבר דומה לביטול יצר העבודה הזרה שגרר אחריו את ביטול הנבואה, כמבואר במאמרו של הרב צבי טאו, 'אור יקרות וקיפאון' המובא בספר אל מול פני המנורה א', מאת רבני הר המור, תש"ע עמ' סז.

"ולזה קרא משה שם המקום תבערה בלשון עתיד לומר... שביקש
שיתהפך האש להם לטובה להיות בוער בלבבם אהבת ד' ואהבת תורתו ומצוותיו
עד שלא ירפו רגע מכל היום והלילה מלעבוד את בוראם
לרוב האהבה והחמדה והתשוקה לעשות נחת רוח לפניו יתברך...
וזה הוא אש של גבוה ולא אש זרה"²⁸.